

آسیب شناسی گفتمان تربیت دینی در جمهوری اسلامی

شقایق نیک نشان^۱، محمد جعفر پاک سرشت^۲، علیرضا صمدی^۳

با پیروزی انقلاب اسلامی؛ سیستم آموزش و پرورش، در صدد شکل دهی به هویت شیعی - اسلامی واحد برآمد. یک برنامه‌ی تحصیلی متحد، متون درسی استاندارد و فعالیت‌های گسترده‌ی فوق برنامه در سراسر کشور استفاده شده تا ارزش‌های دینی را به فراگیران آموزش دهند. در این مقاله تلاش شده است تا ضمن بررسی سه گفتمان غالب در این دوران جهت تحقق این هدف یعنی (گفتمان اسلامی سازی، مبارزه با تهاجم فرهنگی و بومی سازی علوم) به آسیب شناسی آن‌ها، خصوصاً از منظر هویت فردی و اجتماعی دانش آموزان پردازیم.

پرسش‌های پژوهش:

- آموزش‌های مذهبی پس از انقلاب اسلامی بر اساس کدام گفتمان‌ها محقق شده است؟

- آسیب‌های مبتلا به آموزش‌های مذهبی در ایران پس از انقلاب کدامند؟

پژوهش حاضر با روش تحلیلی - استنتاجی انجام شده است.

ایده‌ی تشکیل هویت شیعی - اسلامی پس از انقلاب، دارای تطور فراوان بوده و متعاقب آن، شاهد نفوذ گفتمانهای متعددی در نظامهای آموزشی بوده ایم؛ در ادامه سعی خواهیم نمود تا این گفتمانها را به صورت مختصر شرح دهیم:

- گفتمان اسلامی سازی: به گفته‌ی بنیانگذار جمهوری اسلامی، امام خمینی (ره) "تزکیه از تعلیم مهمتر است" (صحیفه ی نور، جلد ۲، ص ۴۵). لذا، اسلامی کردن و تهذیب نفس، از اهداف اولیه‌ی آموزش و پرورش قرار گرفت در این راستا، بر انضباط اجتماعی، وحدت و یکسان‌سازی فرهنگی و هم‌نوایی فکری و اجتماعی در قالب هویت سراسری تاکید می‌شود. تلاش برای ایجاد هویتی کاملاً یک دست، با تکیه بر مخازن سمبلیک مذهبی شیعه در متون درسی نیز کاملاً مشهود است: به زعم نفیسی (۲۰۰۶) در کتب درسی، بیشترین فراوانی مربوط به "ایمان اسلامی" با ۳۵ درصد و موضوع دوم "الله" با فراوانی (۳۲ درصد) است،

^۱ استادیار گروه علوم تربیتی دانشگاه پیام نور اصفهان؛ sh21niknesan@gmail.com

^۲ استاد دانشگاه شهید چمران اهواز.

^۳ کارشناسی ارشد دانشگاه شهید چمران اهواز.

شهادت نیز ۹ درصد از محتوای کتب را در بر می‌گیرد. به علاوه جدا سازی مدارس از لحاظ جنسیتی و اقداماتی نظیر حضور معلم پرورشی در مدارس نیز از دیگر اقدامات در راستای تحقق این گفتمان است.

-گفتمان مبارزه با تهاجم فرهنگی: این گفتمان کوشیده است تا انسان و جامعه را در ذیل مفاهیم "خودی" و "غیرخودی" بازسازی نماید. متون درسی، تصویری سیاه و سفید از جهان تقسیم شده به خیر و شر ارائه می‌کنند. تحلیل محتوای کتاب های درسی خصوصاً معارف؛ بیانگر آن است که خیر و شر، نه تنها بر اساس مبانی اخلاقی دینی (مؤمنان در برابر کفار) تعیین می‌شود بلکه بر حسب طبقه‌ی اجتماعی و منصب سیاسی هم تعریف می‌شود. به علاوه مفهوم (شر)، رابطه‌ی نزدیکی با مفهوم دشمن دارد و از دانش آموزان انتظار می‌رود از ایمان خود در برابر یک دشمن همیشه حاضر دفاع کنند (مهران، ۲۰۰۸ و نیک‌نشان، ۱۳۹۲).

-گفتمان بومی سازی علوم: در این دوران تلاش شده است تا علوم مختلف خصوصاً علوم انسانی با توجه به ارزش های اسلامی موجود در جامعه بازنگری شود، تعدد کتب منتشر شده در زمینه‌ی اقتصاد اسلامی، روانشناسی اسلامی و ... دلیلی بر اثبات این ادعاست.

-آسیب شناسی گفتمان ها: پس از استقرار جمهوری اسلامی، در راستای بسط هویت دین از دانش آموزان انتظار می‌رود که به نحو فعال احکام اسلامی را در همه جنبه‌های زندگی عمومی و خصوصی خود اطاعت کنند و یک معتقد استوار به حکومت دینی بشوند اما از آنجا که تلاش برای شکل دهی به هویت در بسیاری از موارد با مرز و حصار همراه است، هویت همچون خانه‌ای تصور می‌شود که اغیار را در آن راهی نیست، به زعم باقری (۱۳۸۶) تأکید بیش از اندازه بر هویت سازی یک دست، دو آسیب مهم به همراه می‌آورد؛ یکی قشری گری و تعصب نسبت به هویتی خاص از منظر کسانی که به آن هویت ذاتاً تعلق دارند و دوم، مقاومت و عصیان از سوی کسانی که توسط هویت غالب مورد بی مهری واقع شده‌اند. بنابراین لازم است، تعلیم و تربیت، تمام واقعیت‌ها را شامل شود، نه فقط بخشی از آن‌ها را.

آسیب دیگر آن است که معمولاً این شکل دهی به هویت از طریق سیستم القاء عقیده صورت می‌گیرد و با نوعی تلقین همراه است، که به سبب آن، حق انتخاب و آزادی افراد سلب می‌شود. این در حالی است که در قران کریم بر دو عنصر اختیار و انتخاب انسان تأکید شده است، "إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا" به راستی ما راه را به او نمایانندیم، خواه سپاسگزار باشد و خواه کفران پیشه (انسان: ۳)؛ بر این اساس اگر چه راه (جامعه آرمانی برای رسیدن به سعادت) به انسان نشان داده شده، دارا بودن اختیار، مانع از آن می‌شود که ایدئولوژی‌ها بتوانند انسان‌هایی کاملاً یک دست پدید آورند و البته خداوند این "یک دستی" را مورد تأیید قرار نمی‌دهد و می‌فرماید، "ولو شاء الله ما أشرکوا و ما جعلناک علیهم حفیظاً و ما أنت علیهم بوکیل" (انعام:

۱۰۷). "بگو حجت رسا و روشن از آن خداوند است؛ و اگر می‌خواست همگی شما را هدایت می‌کرد" (انعام: ۱۴۹). لذا، "فضیلت و تکامل انسان در آن است که راه هدایت را با پای خود و به اراده و اختیار خویش پیماید" (مکارم شیرازی، جلد ۶، ص ۲۵).

در رابطه با بومی سازی علوم نیز چالشی حدی فرا روی محققان است. کتب منتشر شده در این حوزه با آسیبی تحت عنوان "تنک مایگی" رو به رو هستند و علت آن نیز سطحی نگری و عدم نظریه پردازی است. بنابراین اگر چه انتظار می‌رود مبانی متافیزیکی اسلام، محور جهت دهنده سیاست گذاری‌های تربیتی باشند اما فقدان نظریه پردازی سبب زیاده‌روی‌ها می‌شود، ما نیازمند تدوین نظریه‌ی اسلامی هستیم که دارای دو عنصر حجیت و کارآمدی باشد؛ به این معنا که از یک سو مشروعیت خویش را از متون وحیانی (آموزه‌های توصیفی، ارزشی و حقوقی اسلام) دریافت کرده باشد و از سوی دیگر متناسب با اقتضائات عصر کنونی تدوین گردد.

بحث و نتیجه‌گیری: پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود این است که آیا آموزش و پرورش جمهوری اسلامی در شکل دهی به هویت واحد شیعی- سیاسی موفق بوده است؟ در پاسخ باید گفت، از یک منظر موفق بوده است، زیرا هویت شیعی همواره جزء اصلی هویت ایرانی بوده و تأکید بر ارزش‌های شیعی در مدارس، صرفاً آن چیزی را منعکس می‌کند که قبلاً مبنای هویت و فرهنگ ایرانیان بوده و به نحو غیر رسمی اکثر خانواده‌ها آنها را تعلیم می‌دادند، لذا، در رابطه با شکل دهی به هویت اسلامی، آموزش و پرورش در کنار خانواده و دیگر نهاد های جامعه، موفق بوده است، اما، در رابطه با جنبه‌ی سیاسی شده‌ی هویت، وضعیت متفاوت است. پیام‌های منتقل شده از طریق نهاد های مختلف، شامل خانواده، همسالان و فناوری اطلاعات (ماهواره و اینترنت) اغلب ارزش‌های سیاسی مدارس را تضعیف می‌کنند. به علاوه، تباین وعظ و عمل در جامعه بچه‌ها را به پرسش از "حقیقت" آنچه در کلاس منتقل می‌شود، کشانده است.

واژگان کلیدی: تربیت دینی، جمهوری اسلامی، گفتمان.

فهرست منابع:

- قرآن کریم.

- باقری، خسرو. (۱۳۸۶). **نگاهی دوباره به تعلیم و تربیت اسلامی**. تهران: انتشارات وزارت آموزش و پرورش.

- خمینی، روح‌الله. (۱۳۷۹). **صحیفه نور**. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام.

- مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۵۰). **تفسیر نمونه**. قم: موسسه تحقیقات و نشر معارف ائمه اطهار.

- نیک نشان، شقایق؛ لیاقت دار، محمد جواد و پاک سرشت، سید محمد جعفر. (۱۳۹۲). **بررسی عرصه‌های حضور ایدئولوژی در تعلیم و تربیت ایران**. رساله دکتری چاپ نشده، دانشگاه اصفهان.

-Naficy, H. (2006). **Cinema as Political instrument**. In M. E. Bonine & N. keddie (Eds.). Albany: University of New York.